
Edebî Anıtların Yok Edilmesi: Tuva'daki Durum (20. yüzyılın 30-40. yılları)

Dr. Maya Salçakovna MAADIR

*Tuva Cumhuriyeti,
Merkez Devlet Arşiv Dairesi*

Özet: Bu makalede, ilk olarak Tuva Halk Cumhuriyetinde Doğu yazma derlemelerinin ve milli edebiyatın ilk örneklerinin, sınıfsal mücadele ve politik sloganların baskıları altında gerçekleştirilmiş olan yok edilme sürecinin özü ve önemi analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Tuva, Kültür, Literatür, Sansür, Baskı

Giriş

Günümüzde Rusya'nın bölgelerinden biri olan Tuva, tarihî gelişmesinden dolayı çok özgün bir yere sahiptir. Tuva Halk Cumhuriyeti (THC) olarak adlandırılan ve Tuva'nın egemen bir devlet olarak geliştiği 1921'den 1944'e kadarki dönem, araştırmacıların yoğun ilgisini çekmektedir.

bilig ♦ Bahar 2002 ♦ Sayı 21: 87-96

THC'nin kurulduğu bu 23 yıl içinde ülkede yeni tip yönetim, mahkeme ve savcılık kurumları kurulmuş, millî yazı yürürlüğe konulmuş ve laik eğitim sisteminin temeli atılmış, ilk kültür, sanat, bilim, sağlık kurumları ile sanayî tesisleri kurulmuştur. Bu dönemde Tuva'da ilk kez olarak Tuva dilinde kitap yayıncılığı da düzenlenmiştir. Bu sayede edebiyat değeri olan ürünler Tuvaların kültürünün vazgeçilmez unsurlarından biri olmuştur. Tuva yazarlarının şiirleri, piyesleri gibi seçme eserler derleme kitapları halinde basılmıştır. Bununla Tuvalar dünya kültür mirası ile tanışma olanağına da kavuşmuştur. İlk kez A. Puşkin, Grimm Kardeşler, J. London gibi yazarların eserleri Tuvacaya çevrilip yayınlanmıştır. Fakat, köklü olumlu değişimler yanında THC tarihinde, kültür değerlerinin yok edilmesi gibi olumsuz siyasî faaliyetler de yer almaktadır.

Siyasî Faktör

Bu makalede, Tuvaların haklı olarak edebî anıtları sayılan yazma ve yayın ürünlerinin yok edilme süreci açığa çıkartılmaya çalışılmıştır. Tuva'da böyle olumsuz siyasî durumun ortaya çıkmasının sebebi olarak 1920'li yılların sonunda ülkede totaliter-bürokrat rejimin doğması ve perçinlenmesi gösterilmektedir. Eski SSCB'de olduğu gibi, toplum hayatının bütün kesiminde diktanın kurulmasında etkin olan ideolojik-politik sansürün biçimlenmesi, bu rejimin de en önemli "araçlarından" biri olmuştur.

O dönem THC'de sosyo-politik hayatın mecrasının başka türlü olması gerçeği bugün ilke olarak kanıt gerektirmez. Bu tezi ispatlayan temel faktörlerden bazıları şöyle sıralanabilir. İlk olarak, Komintern ve Sibrevkom'un (Sibiry Devrim Komitesi) tavsiye ve inisiyatifi üzerine ve 1932 yılına kadar var olan Rus Özyönetilen Emek Kolonisi (RÖEK) RKP(b) bölge bürosunun teşvikiyle 1922 yılında kurulmuş Tuva Halk-Devrim Partisi (THDP), RKP(b)'nin ideolojik izleyicisi durumunda idi. Şu halde, THDP Bolşevik partisinin fikirlerinin yürütücüsü olmakta idi. İkinci olarak, THDP'nin yönetimin ideolojik-politik desteği, Moğol Halk-Devrim Partisi'ne olduğu gibi, Komintern tarafından sağlanmakta idi ve Tuva'da onların devamlı temsilciliği bulunmakta idi. Üçüncü olarak, 1920'li yılların sonlarında Sovyet eğitim kurumlarında eğitim almış Tuvalar ülkeye dönmeye başlamışlar ve birçoğu üst düzey yönetim görevlerine getirilmekte idi. Doğal olarak, bunlar THC'nin iç ve dış siyasetinde Sovyet yanlısı bir

çizgiyi benimsemişlerdir Tarihî belgelere göre, bunlar “...komünist idealler ve Marksist-Leninist ideolojiye göre yetiştirilmiş” kişiler idi ve aynı anda VKP(b) ve THDP'nin üyeleri idi (Serdobov 1985; Bilim ve Enformasyon Bülteni, 1996; Homuşku 1999).

THDP'nin Merkez Komitesinin (MK) ve Merkezî Kontrol Komisyonu'nun (MKK) II. Birleşik Plenumundan sonra (Ocak 1929) ülkede sınıf mücadelesi yayılıp genişlemiştir. Bu sırada *kojuun* ve *sumu*'ları (idarî birimler) sıkı denetim ve toplantı dalgaları istila etmiş, THDP'nin, TDGB (Tuva Devrimci Gençler Birliği) safları, kitap fonları gibi toplumsal hayatın kesimlerinde tasfiyeler gerçekleşmeye başlamıştır. Bununla ilgili olarak Tuva'da yayımlanan literatürün içeriğini izlemek ve denetlemek amacıyla 1930 yılında kurulmuş Kültür Bakanlığına, basılı yayınların politik-ideolojik açıdan gözden geçirme görevi verilmiştir (TuC UDA: F.120, ORİ, D.I, 1.3). Bu görevi bakanlık 1939 yılına kadar yürütmüştür.

Ayrıca, THC'nin Bakanlar Kurulu'nun 27 Ocak 1930 tarihli ithalat ve ihracat mallarının gümrükleme ile ilgili kararnameğine göre, yurt dışından getirilen basılı yayınlar da denetime tabi tutulmuş, “ekonomik ve politik açıdan her türlü hain literatür” yasak mallar kategorisinden sayılmıştı (Torgovlya 1930).

1931 yılında THC'nin Küçük Huralı (yüksek yasama organı)'nın ve Bakanlar Kurulu'nun “Feodal İşletmelerin Malvarlığının Müsaderesi” ile ilgili ortak kararnamesi çıkmıştır. Böylece Tuva toplumunun varlıklı kesiminin mal varlığına el konulmasının yasal zemini sağlanmıştır. Bu kategoriye 1930lu yıllarda sayıları yirmiye aşan yerel Budist manastırlar da dahil edilmiştir. Bu dönemden itibaren, kararnamenin maddelerinden “müsadere zamanında bulunan kitap ve diğer değerli eşyaları THC'nin Bilim Komitesine gönderilmeli” talimatına rağmen, manastırlarda korunan Doğu dillerinde yazma ve ksilograf derlemeleri yok edilmeye başlanmıştır. Budist felsefesi ile ilgili çalışmalar, tıbbî traktatlar, Moğolca-Tibetçe sözlükler gibi Doğu halklarının eserleri, müsadere gerçekleştiren parti ve revsomol militanlarının gözlerinde sadece feodalizm sıfatları ve geçmişin kalıntıları olarak görünmekte idi. Böylece, 1940'lı yılların ortalarına doğru Tuva manastırlarındaki kitap derlemelerinin hemen hemen tamamı harap edilmiştir.

Bunların tamamı gerçekten halk bağışlarıyla satın alınmış manastırların mülkiyeti idi. Eğer Tuva manastırlar kendi kitap fonları için bir yılda Doğu ülkelerinden bine yakın kitap satın alıyorduydu yok edilen yazma mirasın boyutu bayağı büyüktür. Dahası bazılarının değeri paha biçilmez derecede idi. Örneğin, 108 ciltli “Gancur” Budist kanonu 33 bin “Lan” gümüş (para birimi) değerinde idi (Popov 1905; Arançın 1982). Bir taraftan kültür devrimi ve sınıf mücadelesi, diğer taraftan bunlardan türeyen politik baskılar gibi şartlar altında THC’nin toplumsal hayatı son haddine kadar çarpıcı karışıklıklar ile doluydu. Yüzyıllar boyunca temel işi hayvancılık olan konar-göçer Tuvalar için birden olaylar akımını yakalamak ya da bazı terimleri kavramak kolay olmamıştır. Örneğin, Kızıl’da Tuvaca literatür kitle halinde basılmaya başladığında, arat’ların (Tuva çiftçileri) çoğu “nom” (kitap) sözcüğünün yeni anlamını anlayamıyordu. Tuvaların geleneksel anlayışına göre, bu sözcük ancak dinsel “sudur-kutsal kitap” anlamlıydı. Yani “nom” herhangi bir kitap değil, sırf kutsal yazı anlamındaydı. Kültür organizatörlerinden biri olan Sovyet uzman A. Pal’mbah sonraları bu durumu şöyle ifade eder: “Öğretmenler bile alfabe kitaplarının kullanılmasını yasaklamayı teklif ediyorlardı, çünkü bunlarda “nomnu nomçuur”/kitabı okumak/, “nomnu kamnaar” (kitabı korumak), “nomga inak bolur” (kitabı sevmek) ifadeleri geçiyordu. Bu sözcükler, çocuklarca “kutsal yazıyı okumak, korumak, sevmek” çağrısı olarak anlaşılıyordu.” (Pal’mbah 1958).

Arşiv belgelerinin analizi gösteriyor ki, Tuva’da 1939 yılına kadar yazma ve ksilografların harap ve yok edilmesi yoğun olarak yaşanmıştır. THC’de edebî eserlerin yok edilmesinin bir sonraki dönemi 1939 yılının ilk aylarından itibaren başlar. Ocak ayında, devlet iktidarı bünyesinde, Küçük Hural Divanına bağlı ayrı bir sansür organı kurulmuştu. Bunun temel görevi “... ülkede yayınlanan bütün kitaplar, gazeteler ve dergilerin politik içeriğini, ifadelerin tek biçimli olmasını...” hükmü uyarınca yayınları titizlikle denetlemekten ibaretti (TuC MDA; F.136, OP.I, D.168,13). Bu tarihten kısa bir süre Önce Tuva’da baskılar doruk noktasına varmıştı. 1938 yılının güzünde Japon emperyalizm ile casus ilişkiler ve karşı-devrim faaliyetlerden dolayı Tuva Hükümetinin ve Küçük Hural’ın başkanları ile diğer üst düzey yöneticileri gözaltına alınmış ve sonradan kurşuna dizilmişlerdi. 1938 olaylarından sonra devlet fonlarında “ideolojik hainlik” literatürünün müsaderesi doğal olay durumuna gelmiştir. “Karşı-

devrimcilerin” eserlerinin yok edilmesinde sansür yöneticileri, herhalde, ülkenin üst düzey yönetim ve baskı organları ile tam uyum içinde çalışmaktaydı. Bunu yazarların eserlerinin toplanması ve yok edilmesine dair kararname ve genelgelerin çabucak kabul edilmesi kanıtlamaktadır. Bu yöndeki kararnamelerin ilk olanları 1939 yılının Ocak ayında kabul edilmeye başlandı. Bu belgeler genel olarak gizli veya aşırı gizli damgası altında çıkarılırdı ve içeriği çok az sayıda kişiye iletildi. Bununla birlikte her nüshası sıkı biçimde kayıta bulunurdu. Uygulayıcılara genelgeler imza karşılığında çok kısa bir süre için, örneğin on güne kadar, verildi. “Tasfiye” faaliyetlerinin hayata geçirilmesi titiz hazırlanma gerektiriyordu. Buna 10 Ocak 1939 tarihli genelgenin hazırlanması örnek gösterilebilir. Bu genelgede yok edilecek eserlerin listesi bulunmaktadır. Büyük bir olasılıkla, adı geçen genelge sansür organı tarafından hazırlanmış ve uygulaması için Kültür Bakanlığına sevk edilmiştir. Belgenin metni Tuvaca ve okuma-yazma bilen birisinin el yazısı ile yazılmıştır. Bir sürü düzeltmeler ve notlar da yer almaktadır. Liste ise, aşağıdaki bölümlerden oluşmaktaydı: sıra numarası, eserin adı, yayın yılı ve genel bölümde yer alan “Yok edilecek bilgiler”. Bu bilgiler sayfalar, adlar, temel bilgiler, resimler ve notlar gibi alt bölümlerden oluşmaktadır. Adı geçen listeye miktarı bin olan ve çoğu Kızıl’da yayınlanmış elli yedi kitap ve dergi dahil edilmiştir (TuC MDA: F.136, OP.I, D.2, L.55-57). Edebî eserlerin yok edilmesi için bunlarda “karşı-devrimcilerin” adlarının, soyadlarının, eserlerinin, resimlerinin yer alması ya da onlar ile ilgili bilgilerin bulunması yeterli sayılırdı (TuC MDA: F.136, OP.I, D.2, L.50a~50v, 55-57). Politik rejimin istenmeyen eserlerini, millî edebiyatın hemen hemen bütün repertuarı oluşturmaya başlamıştı. Bu -“Kinçini Çaza Şapkanı” (“Zinciri Koparması”, 1932) adlı denemeler derlemesi, “Şii Nomu” (piyesler derlemesi, 1937), “Çimdi Çogaaldar” (seçme eserler derlemesi, 1937) gibi genç Tuva yazarlarının eserleridir. Fecî akıbet yazarların birçok eserlerinin yanında ilk Tuvaca alfabeler, gazeteler, sözlüklerin de basma gelmişti. Eserlerin müsadere sürecinin gizlenmesi pratikte çok zahmetli bir iş olmuştur. Kısa bir süre sonra (aşağı yukarı 1940 yılından başlayarak), yayın eserleri herhangi bir “gizlilik” ya da “aşırı gizlilik” gerektirmeksizin normal listelere göre müsadere hanesine geçirilmeye başlanmıştır. Üstelik,

eserlerin kitle halinde yok edilmesi, yeniden kurulma olasılığı şüpheli olan millî edebiyatın tamamen kaybolması gibi bir tehlike ile karşı karşıya getirdiğinin farkına varmışlardır. Bundan bir müddet sonra genelelerde eserlerin korunması için gerekli olan miktar belirtilmeye başlanmıştır. Örneğin, 1 Ocak 1940 tarihli listeye göre, THC'nin Basım Komitesinin arşivinde 624 eser bırakılıp 4050 tanesi müsadere edilmiştir (TuC MDA: E136, OP.1, D.3,L.6-9).

Glavlit'in Rolü

İncelediğimiz kaynaklara göre 1941 yılında THC'nin Edebiyat Dairesi (Glavlit) kurulmuştur. Bu, 1930'lu yılların başlarında SSCB'de olduğu gibi, yerel sansür organları faaliyetlerini, ön denetlemenin sürekli güçlendirilmesine dayalı olarak sürdürmeye başlaması demektir. Çünkü artık basılmış eserlerin "...politik hatalar bulundurmasından dolayı... yasaklanması sansüre itibar kazandırmamaktadır" (*Polojeniyeye ...*, 1944; *Oleynikova* 1993). Bundan sonra bu doğruluk organının etki alanı da genişletilmiştir. Politik ve teknik açıdan denetlemeye gazeteler, öğretim literatürü ve sanatsal, politik, bilimsel ve teknik literatür yanında tiyatro piyesleri, radyo malzemeleri, filimler, grafik eserler (portreler, tablolar, tabelalar, afişler), damga-mühür yapımı da tabi tutulmaktaydı.

Glavlit faaliyetlerinin başında Küçük Hural Prezidyumu tarafından tayin edilen Politik sansür bulunmaktaydı. Taşra bölgelerde Kojuun Küçük Huralının Divanı tarafından tayin edilmiş yetkililer çalışmaktaydı. Kızıl şehrindeki Glavlit yetkilisi Politsansür tarafından atanırdı. Bunların hepsi her bir yazmanın, içeriğinin ideolojik açıdan tutarlılığı, edebî dilin normların yerine getirilmesi gibi ölçütlere göre ön denetlemesi ile meşgul olmaktadır. Denetlemeden sonra yazmaya özel mühür ve numara konulunca yazma yayınlanma hakkını kazanmış olurdu. Tüzüğe göre, Glavlit yetkilileri, ticarî işletmeler, kütüphaneler ve depolardaki bütün literatürü denetleyecek hak tanınmıştı. Böylece, literatürün içeriğini denetlemek suretiyle edebî sürecin işlenmesine de karışarak Glavlit şubeleri ile birlikte Tuva toplum hayatının bütün alanlarının üstünde partinin ideolojik hakimiyetini sağlayan temel merkez haline gelmiştir.

1944 yılı geldiğinde THC'de literatürün yok edilmesi neticesinde onun repertuarı tamamen fakir düştüğü ortaya çıkmıştır. Örneğin, çeviri literatüründen beş yıl önce basılmış eserleri bile bulmak imkansız hale gelmişti (*TuC MDA: F.136, OP.I, V.9, L.154*).

Alfabe Reformunun Nedenleri

Burada Tuva alfabesinin reformu da az olmayan bir öneme sahiptir. THCP'nin XII. Olağanüstü Kongresinin kararına göre (Nisan 1941) Tuva yazısı Latin alfabesinden Rus alfabesine geçirilmiştir. Demek ki, Latin alfabesi aşağı yukarı on yıl gibi çok kısa süre tutunmuştur. Alfabenin değiştirilmesinin sebebi olarak şöyle bir tez öne sürülmüş: "...millî kültürün daha ileri götürmek ve SSCB halklarının sosyalist kültürüne yaklaştırmak, Tuva yazısının ve edebî dilinin en yüksek aşamasına kadar yükseltmek, işçi kitleleri Marksist-Leninist bilgiler ile iyice donatmak amacıyla..." (*Postanovlenie ..., 1943*).

Yukarıdaki teze göre, yazı reformu dilin gelişmesindeki problemlerin çözümlenmesi için değil daha çok ideolojik düşüncelerle yapılmıştır. Bununla birlikte, THC'de halka yeniden okuma-yazmayı öğretme problemi de ortaya çıkmış ve önceki yılların literatürü koruma nesnesi oluvermiştir. Günümüzde bazı araştırmacılar Tuva yazısının kademeli olarak yeniden Latin yazıya geçmesi sorununu tartışmaya açmışlardır. Çünkü Rus yazı ve ona dayalı imla Tuva dilinin birçok sesini tam olarak ifade edemiyor (*Bi-çeldey 1997*).

Sonuç

Konu tümü ile ele alındığında incelediğimiz dönemde literatür, Tuva Halk Cumhuriyetinde parti ve devletin denetleme nesnesi olmaktadır. Politik baskılar Tuvaların edebî mirasını ağır yaralamıştır. THC'de var olan millî yazılı edebiyatın ilk örnekleri, Doğu halklarının çeşitli eserleri "politik oyunlara" kurban gitmiştir. Böylece, Tuva halkının tarih ve kültürünün koca bir tabakası sunî olarak koparıp atılmıştır. Yazarların mucizevî olarak korunabilmiş eserleri günümüzde arşivlerde korunmakta ise de bilimsel kullanıma henüz etkin bir şekilde konulmamıştır.

Kaynaklar

- ARANÇIN, Yu. L. (1982), *İstoriçeskiy Put' Tuvinskogo Namda k Sotsializmu*, Novosibirsk, s. 37.
- BİÇELDEY, K. A. (1997), "Latinizirovanmy i russifitsirovanmy alfavituvinskogo yazıka - k probleme soveršenstvovaniya tuvinskoy grafiki i orfografii", A. A. *Palmbah-Uçyomy, Pisatel', Prosvetitel'*, Kızıl, s. 5.
- BİLİM VE ENFORMASYON BÜLTENİ (1996), sayı 8 (özel), RTsHDNİ, Moskva, s.72;
- HOMUŞKU, Yu. Ç. (1999), "Evolyuetsiya liçnogo sostava partiynih i gosudarstvennih organov Tuvinskoy Narodnoy Respubliki v 1920 - naçale 1930-h gg.", *Problemi İstorii Mesinogo Upravleniya Sibiri Kontsa 16-20 Vekov*, Novosibirsk, s. 246;
- OLEYNIKOVA, T.V. (1993), "Deyatel'nosf spetsialnih organov ideynopolitiçeskoy tsenzuri literaturmh proizvedeniy v SSSR v kontse 1920-h - naçale 1930-h gg. (po materialam Sibiri)", *Razvitiye Knijnogo Dela v Sibiri i na Dal'nem Vostoke (v Sovetskiy Period)*, Novosibirsk, s.73.
- PAL'MBAH, A. A. (1958), "K razrabotke obşestvenno-politiçeskoy terminologii tuvinskogo literaturnogo yazıka", *Uçyontye Zapiski TNİYaLİ*, sayı 6, Kızıl, s. 97.
- OLOJENİYE O GLAVLİTE TNR (1944), *Sbornik zakonov i osnovmh postanovleniy Pravitelstva Tuvinskoy Narodnoy Respubliki*, Kızıl, s. 66-67.
- POPOV, V. (1905), *Çerez Sayam i Mongoliyu*, Ç. 1, *Oçerki Puteşestviya*, Omsk, s. 130.
- POSTANOVLENİYE SOVETA MİNİSTROV İ TSK TNRP O PEREVODE TUVİNSKOY PİS'MENNOSTİ S LATİN İZİROVANNOGO NA RUSSKİY ALFAVİT (1943), *Pod Znamenem Lenina-Stalina*, Kızıl, 5, s. 108.
- SERPOBOV, N. A. (1985), *Komintem i Revolyutsionnaya Tuva (1921-1944)*, Kızıl, s. 24,72.
- Torgovlya SSSR s Vostokom* (1930), Moskva, 1-2, s. 147.
- TuC MDA (Tuva Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi), E120, OP.1, D.1, L.1.
- TuC MDA, F.136, OP.1, D.168, L.3.
- TuC MDA, F.136, OP.1, D.2, L.50a-50v, 55-57.
- TuC MDA, F.136, OP.1, D.2, L.55-57.
- TuC MDA, F.136, OP.1, D.3, L.6-9.
- TuC MDA, F.136, OP.1, D.9, L.154.

Annihilation of Literary Works: Situation in Tuva (30-40s of the XXth Century)

Dr. Maya Salcakovná MAADYR

The State Archive

Service of Tyva Republic

Abstract: In this work for the first time an attempt has been made to carry out the analysis of essence and importance of the annihilation process of manuscripts and the first samples of the national literature in Tuva National Republic under pressure of class struggle and political slogans.

Key words: History, Tyva, culture, literature, censorship, pressure

---

**Уничтожение Литературных Памятников:
Ситуация в Туве
(30 – 40-ые годы XX века)**

Мая Салчаковна Маадыр, к.и.н.
Государственная архивная служба Республики Тыва

Резюме: В этой работе впервые предпринята попытка провести анализ сущности и значения процесса уничтожения рукописей и первых образцов национальной литературы в Тувинской Народной Республике под давлением классовой борьбы и политических лозунгов.

Ключевые слова: История, Тува, культура, литература, цензура, давление